

különös fontossággal bír, mint a shakespeare-i drámák egyik legzseniálisabb elemzőjéé: Belinszkij Oroszországban. Belinszkij következetes forradalmi demokratizmusával és ebből származó esztétikai tudatosságával összehasonlítva természetesen azonnal szembe-
tűnőnek Henszlmann és Erdélyi kritikájának gyengeségei és fogyatékososságai, amelyeket elsősorban liberalizmus és demokrácia közötti ingadozásuk magyaráz. Bajzához képest viszont az ő működésük nemcsak részleges és viszonylagos, hanem abszolút és egyértelmű haladást jelent. Ellentmondásaik is egy a Bajzáénál minőségileg magasabbrendű fejlődési szakasz sajátos ellentmondásai. Hiszen ha például a dráma színszerűségének, cselekményességének kérdésében Bajzának bizonyos mértékig igaza is van a színi hatás fontosságát mereven tagadó Henszlmannal szemben, a nagyobb igazság itt is Henszlmann oldalán áll. Ő ragadta meg ugyanis a realizmushoz vezető út döntő láncszemét: a jellembrázolás, a konkrét emberi arculatot megrajzoló egyénített jellemzés követelményét. (Gondoljunk itt arra a Forgács által is említett tényre, hogy jellem és cselekmény vi-

szonyának kérdésében Henszlmannhoz hasonlóan Belinszkij is a jellemnek juttatja az elsőbbséget. Igaz viszont, hogy e két tényező kapcsolatát ő Henszlmannal jóval dialektikusabb módon fogja fel.) Henszlmann Imre és Erdélyi János kritikájának s e kritika irodalomtörténeti helyének behatóbb vizsgálata azonban túllépne a jelen bírálat kereteit.

Bírálatunkban a Forgács egyes tétéleivel szemben felhozott ellenvetések jelentős helyet foglaltak el. (Az említett vitatható mozzanatokon kívül egyébként még jónéhány kisebb tárgyi tévedést, illogiai pontatlanságot is szóvá tehetnénk.) Reméljük azonban, hogy ezek a (túlnyomólag részletkérdésekre vonatkozó) kifogások a bírálat olvasói előtt nem homályosítják el azt a meggyőződésünket, hogy Forgács tanulmányát a maga egészében értékes, az adott kérdés kutatását jelentősen előrevivő munkának kell tekinteni. Forgács jelen műve alapján várakozással bízunk a dolgozat előszavában megígért és bizonyára már készülő nagyobb szabású kritikátörténeti szintézise elé.

Oltványi Ambrus

HÉSIODOS: MUNKÁK ÉS NAPOK GÖRÖGÜL ÉS MAGYARUL

Fordította, a bevezetést, a jegyzeteket és a kísérő tanulmányokat írta: *Trencsényi-Waldapfel Imre*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1955.

Az Akadémiai Kiadó »Görög és Latin Írók« sorozatában harmadikként jelent meg Trencsényi-Waldapfel Imre Hésiodos-könyve. A könyv egy bevezető tanulmányban foglalja össze a Hésiodos életére és életművére vonatkozó legfontosabb tudnivalókat; utána a *Munkák és Napok* görög szövegét és magyar fordítását adja, majd végül — a könyvnek több mint felét kitevő terjedelemben — öt tanulmány következik. Ezek arra vannak hivatva, hogy a szerzőnek a *Bevezetés*-ben kifejtett álláspontját több vonatkozásban igazolják a »behatóbb megvitátást igénylő nézetek«-ről.

Ezúttal nem lehet feladatunk, hogy beható filológiai elemzés alá vegyük az elsősorban klasszika-filológiai érdeklődésre számot tartó tanulmány sorozat új szempontokban gazdag irodalomtörténeti, vallástörténeti és filológiai fejtegetéseit. Itt csak e tanulmányok egyik — tán legfontosabb — erényére szeretnénk rámutatni. A Hésiodos-kutatás eddigi történetében igen sok tisztázatlan kérdés, megoldatlan nézeteltérés nehezítette Hésiodos művének végső értékelését. Ennek legfőbb okát abban látjuk, hogy a kutatók — a szöveg tudósok vonatkozó megjegyzéseit, megállapításait nem tekintve — a Hésiodossal kapcsolatos problémákat a legtöbbször pusztán

filológiai problémákként kezelték, lemondva azoknak a társadalmi összefüggéseknek tisztázásáról, melyek, ahogy Tr. W. I. munkája is bizonyítja, egyedül nyújthatnak segítséget a kérdések megnyugtató megoldásához. Még a legkitűnőbb szakemberek sem jutottak túl egy-két olyan általános megállapításon, hogy Hésiodos megértéséhez figyelembe kell vennünk a boiót paraszt-társadalom elmaradottságát, vagy hogy Hésiodos vallási világképében a boiót parasztság világnézetének kifejeződését kell látnunk stb. A társadalmi tényezők szinte teljes elhanyagolása segítette annak a nézetnek elterjedését is, mely Hésiodost Homéros elődjének vallja: legújabbban *M. Riemschneider* »Homer« c. könyve (1950) is kizárólag filológiai érvekkel próbálja ez utóbbi álláspontot védelmébe venni.

Tr. W. I. munkája — számos egyéb mellett — ezt a nehézséget is sikeresen hárítja el a Hésiodos-értékelés útjából. Fejtegetései nyomán kibontakoznak azok a szálak, melyek Hésiodos életét, világnézetét a boiótiai parasztsághoz fűzik. Éles fényrel világítja meg, hogyan alakul a Homérosról és Hésiodosról szóló — részben mesés — hagyomány az aoidosok ajakán, miközben egyre inkább helyet kap ezekben az utókor értékelése. Néprajzi analógiák segítségével bemutatja, hogy válik

ketté az »énekesek rendje« is az osztálytársadalom ellentéteinek hatására: az arisztokrácia dicsőségét hirdető énekmondókkal szemben a nép vágyainak hangot adó aoidosok egyre inkább Hésiodosban találják meg művészetük igazolását. Hésiodos istenvilágának, vallási világmképének boncolgatása közben adatszérű és analógiás bizonyítások során át megmutatja, hogy az egyes mítoszok, vallási fogalmak (mint pl. Diké, az »Igazság« isten-nője) hogy telnek meg osztálytartalommal, s az egész elképzelés — a maga egész rendszerével — hogyan érvényesíti a jogtipró, henyelő arisztokráciával, a basileusokkal szemben az öntudatosodó parasztság erkölcsi ítéletét. Mindezt összes részleteiben áttekinteni túl messzire vezetne. Ezeknek a kérdéseknek alapos elemzése során nemcsak hogy világossá válik előttünk Hésiodos költészetének helye és értéke az európai művelődés egészének történetében, de a részletkérdések legtöbbje is (pl. az annyit vitatott »Pandóra szelencéje«, az Aranykor-mítosz s a Boldogok Szigetéről alkotott mítikus elképzelés s ezek összefüggése a Prométheus-mítosszal stb.) kielégítő választ kap.

Ezzel kapcsolatban csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy helyenként — talán a megfogalmazás miatt — kissé túlzottnak is érezzük Hésiodos osztályöntudatának hangsúlyozását. Így: ha helyesnek tartjuk is annak a nézetnek cáfolását, mely a Sólyom és Csalogány meséjében az arisztokrácia uralmának igazolására való törekvést szeretne látni, viszont azt sem mernénk ilyen határozottan és élesen megfogalmazni, hogy »szenvedélyes gúnnyal bélyegzi meg a hatalmasok erőszakos magatartását« (29. l.). Kétségkívül ítélet van benne, »megbélyegzés«, de inkább a keserű elvágyódás hangulata színezi át (ahogy a 174. vagy 270—4. sorokat), mintsem szenvedélyes gúny. Még kevésbé tudnánk elfogadni azt a megállapítást, hogy Hésiodos felfogása szerint »a jobb kor reményét nem az emberi cselekvéstől független világtolyamat teljesíti be, hanem az emberi munka az igazságos társadalom feltételei között«. (33. l.) Hésiodos három ízben is kifejezetten Zeustól várja az új kor eljövételét: *S Zeus el fogja törölni e fajtát is...* (180. sor); *Csak hogy nem hiszem én, hogy Zeus így hagyja örökké* (273. sor); és: *Ezt maga Zeus rossz szemmel nézi...* (333. sor). Zeus, mint az erkölcsi világrend őre, akinek Hésiodosnál lefontosabb szerepét az fejezi ki, hogy Diké az ő leánya« (19. l.), Hésiodos számára nem pusztá szimbólum. Hésiodos világmképe elszakíthatatlan a vallástól (sőt, sok esetben a babonától is), így nem egészen indokolt, hogy ez esetben a vallásos-mitológikus elképzelést teljes mértékig racionalizáljuk, illetve a mito-

lógiai lényegtől ment racionális elképzeléssel helyettesítsük. Hésiodos és közönsége minden valószínűség szerint hisz abban, hogy egyszer majd Zeus — megúlván lányának örökös panasztát — eltörli ezt a kemény emberi nemzedéket. S ez az elképzelés határozottan és világosan elkülönül Hésiodosnál attól a másik gondolatsortól, melyben arra a sokkal aktuálisabb kérdésre próbál részletes feleletet adni, hogy *mi történéjk addig is*. A helyzet gyökeres megjavítására nem lát módot (ezért kell újra és újra Zeusra, a világkorszakok váltakozásának előidézőjére hivatkoznia !): a szegény embernek legjobb dolgoznia és bízniá Zeusban, hogy a hatalmasok erőszakoskodását addig sem hagyja megtorlatlanul. Vagyis: »az emberi munka az igazságos társadalom feltételei között« ilyenformán nem a végső megoldás, egyszerűen azért, mert ezek az igazságos társadalmi feltételek — amíg basileusok vannak — nem valósulhatnak meg. Véleményünk szerint *épp* ezt akarja hangsúlyozni a Sólyom és Csalogány meséjének tanulságával, s ez magyarázza a mese kompozicionális szerepét is ott, ahol áll: a vaskor viszonyainak rajza s a Perséshez intézett intelmek közt. A *ὑβρις γάρ τε κακῆ δειλῶ βροτῶ* sorból — vagyis: hogy a mese elmondása után mindjárt annak kifejtésére tér át, milyen magatartás a legjobb a *nyomorult ember** számára a jelen viszonyok közt, nem tudunk mátra következtetni. Az viszont igaz, hogy a munka megbecsülésére valló kitételekben már érezzük egy olyan ideológia kibontakozását (!), melyben a jobb kor reményének teljesülésétől az istenek felsőbb beavatkozása idők folyamán teljesen háttérbe szorul.

A fordítással kapcsolatban mindenekelőtt azt szeretnénk felvetni, hogy nem lett volna-e helyesebb Hésiodos két főművének fordítását együtt hozni, tehát a Theogoniát is, melyből a szerző tudomásunk szerint már eddig is sok részletet lefordított? Hiszen így is újra és újra kénytelen a Theogoniáról is beszélni, mítoszmagyarázatai, elemzése is ezt legalább oly mértékig tárgyalják, mint az Ergát.

A fordítás egészében sikerült: pontos, élvezetes és költői. Nemcsak azokban a részletekben találunk nagyszerű megoldásokat, melyek »költőibb« témájuknál fogva önként kínálnak erre lehetőséget, hanem a költemény középső és utolsó részét kitevő praktikus tanácsok fordítása is hangulatos, élvezetes marad, anélkül, hogy a fordító a szöveghűség ellen akár csak egy ponton is vétene. Ez a jelenség annál öröndetesebb, mert az utóbbi évtizedek műfordítói közül nem egy követte azt az irányt, mely az eredeti költeményeket nemcsak lefordítani, hanem »költős« szép szavakkal egészen megmoderníteni igyekezett. Nemcsak Szabó Lőrinc klasszikus for-

* Így értelmezi Mazon is: »les pauvres hommes...«

dításai ilyenek, de *Radnóti Miklós* görög-latin műfordításait is ez jellemzi. (Pl. a *ῥάβδονα μαῖνα* kezdetű kétsoros Sappho-törredéknek nemcsak ritmusán változtatja meg, de a két gyönyörű, modern-hangulatú sor is: »olyan szakadós ma a szál...« és »szerető, szerető kell ma nekem már« — az eredetiből hiányzik.) Tr. W. I. fordítása (de már a korábbiak közül a Vergilius IV. eclógájáról készített különösen szép fordítása is) megmutatta, hogy lehet az eredeti vers költőiségét megőrizni, anélkül, hogy széphangulatú jelzőket, kifejezéseket *hozzáadnánk*, s a modern olvasóhoz is közel hozni anélkül, hogy megmodernítenénk. A hexameterek hibátlanok, korrektek: minden erőtettség nélkül, szinte önként kapcsolódnak a szavak, a sorok változó ütemére. Emellett hexametereinek hangulata, ritmikái megvalósulása sajátosan »görög« hatást tesz, mint erre fordítás-irodalmunkban először *Devecseri Gábor* Homéros-fordításai példát adtak. Így a fordítás egészében véve méltó az utóbbi évtizedek klaszszikus-fordításainak legjobbjaihoz.

Itt azonban szükségesnek érezzük, hogy néhány megjegyzést tegyünk. A hexameterek »görögös« hangulatát fordítóink különböző eszközökkel tudják elérni. Ezek egyike a versmondatok sajátos felépítése, mely a szokványos, hétköznapi szórend követelményeit nem mindig veszi figyelembe. Ismeretes a Wales-i Bárdok híres két sora: »Ötszáz, bizony, dölve ment lángsírba, wales-i bárd...« Az ilyen inverziók egy bizonyos mértékig nem kifogásolhatók, sőt, a stílusnak bizonyos ünnepélyességet kölcsönöznek. A fordítás azonban — véleményünk szerint — túl gyakran él ilyesféle engedményekkel, melyek aztán az olvasóra nem egyszer mesterkéltten s már-már idegenszerűen hatnak. Túl gyakoriak az ilyen kötőszó-elhelyezések, mint *Napfényes kikelet ha jön*... (492. sor. — vö. még 474., 496., 720. sorokat.) Hasonlóképpen: *Pléiasok mikor Órión erejétől megfutamodva*... (619. sor); vagy még inkább a 727. sor. Tr. W. I.-nél ugyancsak gyakori az igeikötőnek vagy szórendi tekintetben igeikötőként viselkedő szavaknak — indokolatlanul — az ige után helyezése: És tilos az, hogy *fordulj szembe*... (a helyes: *szembefordulj* helyett!) Ilyenek még: *öltözve fehérbe* (198. sor), *szállni hajóra* (678. sor), *venned feleségül* (700. sor), *téve korán kopasz aggá* (705. sor), *adva elégtételt* (712. sor) stb. Túl gyakoriak — mint az utóbbi példák is mutatják — a határozói igeneves szerkezetek is. Nem arról van szó, mintha ezeket — a participios szerkezetek magyar-nyelvi megfelelőjét — eleve elvetnénk: mérsékelt használatuk még nem csökkenti a stílus magyarosságát. Tr. W. I. fordításában mindössze e határozói igeneves szerkezetek túl gyakori előfordulását helytelenítjük: néhol olyan esetekben is, ahol

a participios szerkezetet kedvelő görög eredeti maga is mellékmondatot használ, (vö. 347., 375. stb. sorokat). Indokolatlan és erőltetettnek hat a névelő elhagyása az ilyen fordulatokban: *az legjobb ha*... (722. sor); *Tölgyfák sűrű lombját megtépázza, fenyőket széles törzsükkel lesodorja*... (509—10. sor); *Ö büszkét megaláz*... (6. sor) stb. Olykor a megértés szinte lehetetlenné válik ilyenformán, pl. ebben a fordulatban: *... tölgy jó talpfa, könyöknek örökzöld*. (436. sor. — helyesen vagy: *a tölgy jó talpfa, az örökzöld jó könyök* — vagy: *talpjának tölgy jó, könyöknek örökzöld!*) Ez esetben két értelmileg egyező, de formailag egészen különböző szerkezet összeolvastása okozza a zavart. Ilyesféle ez a sor is: *... van úgy, hogy várost rombol, a bástyát*. (246. sor) Mesterkélte és idegenhangzásúvá teszi a verset a *te* névmás használata is olyan esetekben, mikor azt a ritmuskényszeren túl semmi nem indokolja: *kétszeresen te jízess* (711. sor); *de ne légy te rideg sem* (715. sor) stb.

Végül még egy-két apróság. Nem tudjuk, helyes volt-e a *τεταῦς*-et a közismert *tücsök* szavunk helyett az alig használt *kabóca*-val fordítani? Az 53. sorban a *veszélyveszélyes* *Zeus* fordításaként a *jelleggyűjtő Zeus* kifejezést találjuk. Ezzel kapcsolatban szeretnénk megjegyezni, hogy bár a fordítás önmagában nem kifogásolható, mégis, helyesebb lett volna, ha a fordító a *Devecseri G.* által is használt és ismert *jellegtorlaszó* jelzőt használja (ahogy pl. a *edgobona Zeus* esetében — helyesen — a *Devecseri Homéros-fordításaiból* ismert *messzetekintő* jelzőt alkalmazza. (Így ti. kézzelfoghatóbbá válhatnak azok számára, akik a görög irodalommal fordítások révén ismerkednek meg, az epikus nyelv ill. az állandó jelzők használatát illetőleg a homérosi és hésiodosi eposzok összefüggése. Ebből a megfontolásból kell kifogásolnunk azt is, hogy a fordító a jellegzetes epikai jelzőket olykor teljesen elhagyja (vö. 259., 281. sorokat.). Azt viszont — ha a módszer helyessége elvi szempontból kérdéses is — ügyesen oldja meg, hogy a hésiodosi világkép legfontosabb fogalmait megtestesítő istennőket mindjárt a szövegben értelmezi is (lásd: *Aidós és Nemesis, méltó harag* és a *szemérem*... a 200. sorban, és: *Zeus atya lánya Diké, szépséges szűz, az igazság* a 256-ban) — anélkül, hogy emiatt lényeges dolgok a szövegből kimaradnának.

Az utóbbi megjegyzések technikai jellegűek, így a fordítás értékének lemérésekor nem esnek latba. A stílus mesterkélttségéről és idegenszerűségéről tett kifogásoló megjegyzéseink nem vonatkoznak az *egész* fordításra; a felsorolt példák egy része is olyan, hogy kevéssé figyelmes olvasátnál az ember szeme átsiklik rajtuk. Viszont néhol szembetűnők, és főleg ott rontják az egyébként kitűnő és szép fordítás élvezetességét, ahol több és több-

féle ilyen poetica licentia előfordul. Így kiküszöbölésük (ami nem is lett volna túl nehéz) tán megérte volna a fáradságot. Egészében véve: a munka az új marxista úton fejlődésnek indult klasszika-filológiaiunk egy igen

jelentős állomása, s mind a tanulmányok, mind maga a fordítás nagymértékben előbbre viszi irodalomtörténeti kutatásunk ügyét.

Horváth István Károly

A BALATONFÜREDI JÓKAI MÚZEUM ISMERTETÉSE

Több, mint másfél éve hazánk egyik leglátogatottabb irodalmi múzeuma Balatonfüreden és a jellegzetesen múlt századbéli villa, amely a Jókai utcában emelkedik nagy regényírónk emlékét őrízve. Az 1954. július 10-én megnyílt múzeum nemcsak a nagyszámú, de hely híján pincében, ládákban rendezésre váró Jókai-ereklyéknek biztosított méltó helyet, hanem végre az »irodaházként« használt villát is visszajuttatta méltó hivatásához. Bármennyire is visszaállították azonban a múzeum rendezői az épület eredeti beosztását, lebontva az utóbb emelt falakat, arra gondolni sem lehetett, hogy korhűen akáresak egy Jókai-korabeli szobát is berendezzenek. Nincs képünk e szobák berendezéséről, legnagyobb részükben hiányzanak az eredeti bútorok is. A mai berendezés többnyire még csak nem is az íróé, vagy ha az övé, nem mondható kétségtelenül Füreden használatnak. Ilyen körülmények között feltétlenül helyes volt az a szándék, hogy nem annyira az egykori környezetet, hanem a költő egész életpályájának bemutatására törekedjenek. A rendezést nagyban elősegítette a Nemzeti Múzeum 1954. májusában megnyílt jubileumi emlékkiállítás, melyre összegyűlt és megrostálódott az anyag, kialakultak a rendezés főbb szempontjai. Ezen eredmények felhasználásával készítették el a füredi Jókai-házat.

A végleges elrendezésen azóta csak egyetlen változtatást kellett végrehajtani: 1954. végén a rossz szigetelés miatt veszedelmes nedvedes falakon nem lehetett tovább meghagyni az értékes festményeket, melyek visszakerültek Budapestre a Petőfi Sándor Irodalmi Múzeumba. Nagy kár ezekért, hiszen a múzeum olyan ékességeit veszítette el, mint a »Siralomház« szénvázlatát, Benczur Feszty, Mészöly olajfestményeit, melyeket Jókai az ötven éves írói jubileumára kapott ajándékba, s végül Verescsagin sajátkezű dedikációjával ellátott kis vásznát!

A rendezés (a Petőfi Irodalmi Múzeum és Keresztúry Dezső munkája) igen helyesen középpontba állította Jókainak 1848-cal kapcsolatos állásfoglalását. Az előcsarnokból továbbhaladva olyan terem fogadja a látogatót, amely szélesen ábrázolja Jókai ekkori működését, felsorakoztatva mindazokat a számottevő műveit, amelyeket a legendás forrada-

lom és szabadságharc ihletett. Ezek sorában a kiállítás nem feledkezik meg a cenzúra miatt álarcba kényszerített novellákról sem. (Szökevény, eredeti címén: A tűzön át az égbe, Vérontás anygala, eredetileg: Szenttamási György.) Tudományosan is tanulságos a »Szomorú napok« forrásának bemutatása. Ez Balásházy János: 1831-ik esztendői felsőmagyarországi zendüléseknek történeti leírása c. műve, amely Jókai magánkönyvtárából került elő. Az is helyes, hogy fényképek és más dokumentumok igazolják Jókainak más nemzetek szabadságharcmozgalmaira — dekabristák, Bolívar, Garibaldi — adott írói visszhangjait. De ezek sorában talán feleslegesen szerepel a párizsi kommun, amelyet ő csak félreértett, vagy éppen megrágalmazott. Lehet természetesen erről is beszélni, de aligha egy múzeumgyűjteményben, s ha már szót ejtünk róla, akkor az igazat kell mondani; márpedig az a beállítás, amely az olasz szabadságharcot dicsőítő részletekkel problémátlanul egy sorba állítja Jókainak a kommunre vonatkozó megnyilatkozásait, igazságosnak aligha mondható. Hiszen itt két egészen különböző dologról van szó! Míg a nemesi — vagy a polgári vezetési szabadságharcmozgalmakkal Jókai messzemenően egyet tudott érteni, addig a munkásság forradalmi törekvéseit rendkívül ellentmondásosan ítélte meg. Általában nem ártott volna némi magyarázat a szabadságharcra visszaemlékező írásokkal kapcsolatban. Olyan eszméileg és művészileg erősen elűtő regények állnak itt egymáshoz közel, egy tárlóban gyakran, mint a »Köszívű ember fiai« és a »Fekete vér«. Elkelve azonkívül az 1848—49-re visszatekintő publicisztikából is egy-két darab!

Anyagban jóval gazdagabb, de a dolog természeténél fogva kevésbé koncentrált a II. terem, ahol Jókai életével, főként fiatal — és öregkorával ismerkedünk meg. Itt az aggyastán kedvteléseire rengeteg apróság vet fényt, a csillagászati távcső csakúgy, mint az elefántcsont-faragások vagy a híres tarokk-partit megörökítő Ferraris-festmény vázlata. Itt láthatók az 1894-ben kapott díszalbumok, oklevelek és a Komárom város-tól ajándékozott tulipános láda is. Újdonságokat inkább a negyvenes-ötvenes évek vitrinjeiben találhatunk. Feltűnik egy —